

امکان‌سنجی حفاظت و نگهداری نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های ملی، مرکزی دانشگاه تهران، مرعشی نجفی، مرکزی آستان قدس و ملک

● علیرضا ناصری‌مالوانی

کارشناس ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

چکیده

هدف اصلی این پژوهش، بررسی و امکان‌سنجی حفاظت و نگهداری نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های ملی، مرکزی دانشگاه تهران، مرعشی نجفی، مرکزی آستان قدس و ملک است. روش پژوهش، پیمایشی است و گردآوری داده‌ها با استفاده از توزیع ۵۰ پرسشنامه میان واحدهای مختلف بخش نسخه‌های خطی این کتابخانه‌ها صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در بحث حفاظت و نگهداری، کمبود نیروی انسانی متخصص در بیشتر کتابخانه‌ها آشکارا محسوس است. آموزش کارکنان و کتابداران به صورت علمی و تخصصی در زمینه حفاظت و نگهداری در هیچ‌یک از کتابخانه‌ها جدی گرفته نمی‌شود. کنترل عوامل آسیب‌رسان جدی گرفته نشده است، زیرا بسیاری از کتابخانه‌ها از این عوامل آسیب دیده‌اند.

کلیدواژه‌ها: نسخه‌های خطی، حفاظت و نگهداری نسخ خطی

مقدمه

زمینه حفظ و نگهداری مواد کتابخانه‌ای به اندازه‌ای سریع است که تقریباً هر سال روش‌های جدید متداول می‌گردد و در این خصوص، یافته‌ها و ابتکارات تازه‌ای مورد تجربه قرار می‌گیرد. در سراسر جهان مؤسسات تحقیقاتی، روش‌های حفظ و نگهداری مواد کتابخانه‌ای را مورد بررسی قرار می‌دهند و نشریات تخصصی، یافته‌ها و تجربیات مربوط را در زبان‌های مختلف به مجامع علمی جهان ارائه می‌کنند. در این راستا نقش حیاتی کتابخانه‌ها در جوامع بشری، نقشی بدیع و ماندگار است و ترویج‌کننده ناب‌ترین پدیده‌های فرهنگی است. کتابخانه‌ها از معدود مراکز نگهداری یادگاران نسل‌های گذشته و در حقیقت فرزندان هنر و تاریخ هستند. بنابراین نگهداری مناسب از مجموعه‌ها، کمک به سالم ماندن آثار و در نتیجه موجب طول عمر بخشیدن به آنهاست. آثار، به لحاظ ساختار فیزیکی و شیمیایی خود، با هر صورتی که وارد مخزن گنجینه‌ها شوند، بی‌گمان طول عمر متوسط مشخصی دارند و اگر برای حفاظت آنها تدابیر لازم اندیشیده نشود و به اجرا در نیاید، در معرض فساد و نابودی‌اند؛ در این صورت، کتابداران امانتداران شایسته‌ای نخواهند بود. به‌طور کلی، پیشگیری از آسیب‌های احتمالی و حفاظت و نگهداری محتوای اطلاعاتی رسانه‌های مختلف در این پژوهش مورد توجه قرار گرفته است.

بیان مسئله

دستیابی به تجارب پیشین، بازبازی ذخیره‌های اطلاعاتی گذشته و تحصیل میراث پرشکوه باستانی فقط در گرو حفاظت و نگهداری

بشر زمانی برای برقراری ارتباط و انتقال اندیشه‌های وسیله‌ای جز زبان نداشت، تا اینکه توانست اندیشه‌های خود را مکتوب کند و بنویسد و با اختراع خط و استفاده از مواد و ابزار نوشتاری گوناگون همچون سنگ، چوب، استخوان و پوست پایروس، اطلاعات نامحدودی را به صورت مکتوب ذخیره کند. مکتوب‌گشتن اندیشه‌ها و یافته‌ها، راه‌های سریع انتقال دانش و تمدن به آیندگان را هموار کرد. فرهنگ و تمدن هر ملت در آثار باقی مانده از گذشت [آن تجلی پیدا می‌کند. نسخه‌های خطی، بخشی از هویت ملی و فرهنگی آن ملت شمرده می‌شود و در بیان پیشینه فرهنگی و قدمت و تمدن در سرزمین اهمیت ویژه‌ای دارد. بدیهی است که حفظ و نگهداری این دست‌نوشته‌ها نیز از جمله مسائلی است که نیازمند بازنگری و دقت فراوانی است. اگرچه ورود چاپ، نگارش نسخه‌های خطی را از رونق انداخت، به لحاظ هنری همچنان خوشنویسی و کتابت از رونق بسزایی برخوردار است.

آدمی همواره کوشیده است دستاوردهای تمدن خود را حفظ کند و به نسل‌های بعدی واگذار کند. از این روست که حفاظت و نگهداری آثار و نسخه‌ها با اختراع خط نمایان شده و در کنار آن حرکت کرده است. آدمی همیشه کوشیده و در پی آن بوده تا چگونه از نوشتارها مراقبت کند و برای نگهداری آنها راهی بیابد. پس نگهداری و مراقبت از آثاری که تمدن و فرهنگ را از نسلی به نسلی منتقل می‌کردند، پیشینه‌ای بس کهن دارد. در عصر حاضر، پیشرفت تحقیقات علمی در

نسخه‌های خطی، بخشی از هویت ملی
و فرهنگی آن ملت شمرده می‌شود و در
بیان پیشینه فرهنگی و قدمت و تمدن در
سرزمین اهمیت ویژه‌ای دارد

اگر چه ورود چاپ، نگارش نسخه‌های
خطی را از رونق انداخت، ولی به لحاظ
هنری همچنان خوشنویسی و کتابت از رونق
بسزایی برخوردار است

اهمیت پژوهش

بررسی ارزش و والایی فرهنگ و تمدن یک ملت امکان‌پذیر نخواهد بود، مگر از روی اعتبار آثاری که سالم مانده است. کتاب‌های خطی، این گنجینه‌های عظیم ماندگار در زمینه‌های علم و معرفت حاصل تفکرات پیشینیان خردمند است که در حد توان خویش علوم زمان خود را مورد استفاده قرار می‌دادند؛ مجموعه‌هایی که در کتابخانه‌های خطی کشورمان یا در برخی از کتابخانه‌های خصوصی موجود است، رسته مانده از خطرات و تهاجمات و آفات طبیعی است که اکنون جزئی از میراث فرهنگی به‌شمار می‌آیند و باید پاسداری و نگهداری شوند. این مجموعه‌های ارزشمند در اختیار بعضی از کتابخانه‌ها قرار دارد. آنان از نظر قانونی از طرف ملت موظف به حفظ و نگهداری آنها هستند، زیرا این مجموعه‌ها میراث ملی و فرهنگی همه جامعه است و یکایک مردم و نیز دولت باید در قبال این گنجینه‌ها و ذخایر معنوی احساس مسئولیت کنند. البته وظیفه دولتمردان سنگین‌تر است، زیرا آنان حافظ منافع ملی و فرهنگی هستند و می‌باید با اتخاذ روش‌ها و شیوه‌های گوناگون و علمی، این آثار را گردآورده و از نابودی آنها جلوگیری کنند.

رهنمودها و نظریه‌ها و شناسایی و پیاده‌سازی استانداردهای تجربه شده جهانی، امکان حفاظت هر چه بهتر این آثار را فراهم خواهد آورد. علاوه بر اهمیت معنوی- که بیانگر ارزش جهانی هر قوم و ملت است و بازگوکننده خدمتی که آن قوم یا ملت به تمدن بشری کرده- این گنجینه‌ها دارای ارزش مادی نیز هستند، زیرا بسیاری از این آثار علاوه بر ارزش محتوایی، از نظر هنری نیز ارزش فراوانی دارند.

آثار خطی پراکنده فراوانی در گوشه و کنار کشور وجود دارد که

میراث گذشتگان است، زیرا با توجه به گذشته روشن و پایگاه بزرگ خود در صحنه تاریخ، بهتر می‌توانیم مقام حقیقی خود را درک کنیم و تا وقتی چشم به آینده داریم، باید بر اساس تجارب پیشین باشد و از میراث پر شکوه و باستانی خود دفاع کنیم؛ شاید هنگامی که عظمت روزگار گذشته خود را با وضع کنونی مقایسه کنیم، توانایی بیشتری برای آینده درخشان در خود احساس کنیم. با توجه به آنچه ذکر شده، جامعه هیچ راهی جز حفظ و نگهداری میراث مکتوب گذشتگان خود ندارد که این وظیفه نیز در قوانین کشور تصویب شده است و این ذخایر معنوی- نسخه‌های خطی- اکنون در کتابخانه‌ها نگهداری و حفظ می‌شوند. این کتابخانه‌ها باید شناسایی و معرفی شوند و شرایط محیطی و امکانات و وسایل و تجهیزات آنها مورد ارزیابی قرار گیرند و از همه مهم‌تر باید نسبت به شناسایی و معرفی و تهیه سیاهه‌ای از موجودی آنها اقدام شود.

در هر حال، به دلیل اهمیت کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی، پنج کتابخانه مهم دارنده نسخه‌های خطی کشور انتخاب شدند تا وضع کلی و کنونی آنها مورد مطالعه تطبیقی قرار گیرد. این پنج کتابخانه عبارت‌اند از:

۱. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران؛
۲. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛
۳. کتابخانه ملک؛
۴. کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی؛
۵. کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.

در این بررسی سعی شده است حقایق آن طوری که هست نشان داده شود، هر چند تلخ باشد. تحلیل داده‌ها حاصل مقایسه این پنج کتابخانه بوده است و در روند پژوهش، کاستی‌ها یا برجستگی‌های هر یک نموده شده است.

آثار، به لحاظ ساختار فیزیکی و شیمیایی خود، با هر صورتی که وارد مخزن گنجینه‌ها شوند، بی‌گمان طول عمر متوسط مشخصی دارند و اگر برای حفاظت آنها تدابیر لازم اندیشیده نشود و به اجرا در نیاید، در معرض فساد و نابودی اند

اگر مورد توجه قرار نگیرند یا بر اثر نگهداری غیرعلمی و نادرست از بین خواهند رفت، یا از سوی سوداگران راهی خارج از کشور خواهند شد. پس جا دارد با برنامه‌ریزی‌های صحیح و اصولی، این آثار به کتابخانه‌هایی که دارای آثار خطی هستند، هدایت شوند و هرگونه سهل‌انگاری و بی‌توجهی به این مسئله، به تاریخ و فرهنگ کشور صدمه خواهد زد. وظیفه ملی ماست که شرایطی را مهیا کنیم که دارندگان مجموعه‌های خطی با میل و رغبت نسبت به ارائه آنها - برای فروش یا اهدا - به این مراکز روی آورند و آنها را حامی و پشتیبان و راهنمای خود بدانند و مردم نیز وظیفه دارند که در حفظ و حراست این آثار بکوشند.

مجموعه‌هایی که در کتابخانه‌های ملی، مرکزی دانشگاه تهران، ملک، مرکزی آستان قدس رضوی و مرعشی نجفی موجود است، آثار باقی مانده از خطرات و تهاجمات و آفات طبیعی و مانند اینهاست که اکنون بخش مهمی از میراث ما شمرده می‌شوند و باید به‌دقت نگهداری شوند. در هر حال، این کتابخانه‌ها به‌دلیل داشتن مجموعه‌های باارزش انتخاب شدند تا وضع کلی و کنونی آنها در حفظ و نگهداری مواد کتابخانه‌ای مورد مطالعه تطبیقی قرار گیرد.

هدف پژوهش

هدف از این پژوهش، بررسی وضع و امکانات مجموعه‌های خطی کتابخانه‌های ملی، مرکزی دانشگاه تهران، ملک، مرکزی آستان قدس رضوی و مرعشی نجفی است که از بزرگ‌ترین پایگاه‌های دارای میراث مکتوب و نسخه‌های خطی در ایران هستند، تا مشخص شود این کتابخانه‌ها در حال حاضر برای حفظ و نگهداری اینگونه مواد چه کارهایی کرده‌اند و با چه مشکلاتی روبه‌رو هستند و برای رفع این مشکلات چه اقداماتی لازم است صورت پذیرد.

همچنین این پژوهش را می‌توان به‌عنوان طرحی ملی و برنامه‌ای نظام‌مند برای حفاظت و نگهداری میراث مکتوب در نظر آورد که البته شرکت گروه گسترده‌ای از مؤسسات محلی، استانی و ملی را که مجموعه‌های مهمی از میراث مکتوب را نگهداری می‌کنند، طلب می‌کند.

اهمیت و فواید پژوهش

در این پژوهش فوایدی لحاظ می‌شود که عبارت‌اند از:
 - حفظ میراث مکتوب کتابخانه‌ای و منابع مکتوب ملی؛
 - بالا بردن عمر مفید میراث مکتوب؛
 - جلوگیری از وارد آمدن خسارت‌های احتمالی به نسخه‌های خطی و میراث مکتوب؛
 - صرفه‌جویی در هزینه؛
 - ایجاد محیطی مناسب از لحاظ زیست‌محیطی برای این مواد؛
 - ایجاد محیطی برای جلوگیری از آسیب‌های بیولوژیکی و دیگر آسیب‌رسان‌ها.

پرسش‌های اساسی

این پژوهش در صدد است در اجرای فرایند جمع‌بندی تحلیل‌ها و استخراج نتایج به پرسش‌های اساسی زیر پاسخ گوید:

۱. وضع حفاظت نسخه‌های موجود در کتابخانه‌ها چگونه است؟
۲. وضع امنیت کتابخانه در برابر سوانح طبیعی چگونه است؟
۳. اولویت‌ها در مورد مرمت مواد آسیب‌دیده کدام‌اند و چه تلاش‌های برای پیشگیری از آسیب‌ها شده است؟
۴. کتابخانه‌های مورد نظر به چه تجهیزات ایمنی مجهزند و میزان آشنایی کارکنان با این تجهیزات چقدر است؟
۵. کتابخانه‌های مورد نظر چه نوع برنامه مدونی برای حفاظت و نگهداری دارند و بودجه مستقلی که به این مسئله اختصاص یافته، چقدر است؟
۶. وضع ساختمان کتابخانه چگونه است؟
۷. آیا کتابخانه به وسایل و تجهیزات آتش‌نشانی مجهز است؟
۸. آیا کتابخانه به وسایل و تجهیزات مرمت و صحافی مجهز است؟

۹. آیا کتابخانه به وسایل و سیستم دزدگیر مجهز است؟
۱۰. آیا کتابخانه درباره حفاظت و نگهداری اساسنامه مدونی دارد؟
۱۱. آیا کتابخانه برای حفاظت و نگهداری، بودجه مستقلی در نظر گرفته است؟

متغیرهای اساسی پژوهش

الف) متغیر مستقل: شامل مجموعه نسخه‌های خطی و اسناد تاریخی کتابخانه‌های مورد نظر است؛
 ب) متغیر وابسته: چگونگی حفاظت و نگهداری، فعالیت‌های مربوط به حفاظت و نگهداری، نیروی انسانی متخصص، بودجه و انواع خدمات مربوط به مرمت و صحافی است.

فرصت‌های پژوهش

۱. کتابخانه‌های مورد پژوهش از برنامه و امکانات لازم برای حفاظت و نگهداری بی‌بهره‌اند؛
۲. نیروی انسانی متخصص حفاظت و نگهداری در این کتابخانه‌ها وجود دارد؛
۳. ساختمان بیشتر این کتابخانه‌ها از ضریب ایمنی لازم در برابر سوانح طبیعی برخوردار نیستند.

روش تحقیق

این پژوهش به روش پیمایشی با استفاده از مصاحبه و پرسشنامه صورت پذیرفته است.

جامعه آماری

جامعه مورد مطالعه در این بررسی عبارت است از کتابخانه‌های مرکزی آستان قدس رضوی، مرکزی دانشگاه تهران، ملک، ملی و آیت‌الله مرعشی.

شیوه گردآوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل یافته‌ها

برای گردآوری داده‌ها از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. به همین منظور، پرسشنامه‌ای مرکب از ۵۰ سؤال طراحی و تدوین شد. در تهیه پرسشنامه سعی شده از همه منابع موجود و پرسشنامه تهیه شده در ایفلا در زمینه حفاظت و نگهداری استفاده شود و همچنین از منابع و تحقیقات قبلی مراکز هم‌چون مرکز بین‌المللی حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی و مرکز حفاظت و مرمت آثار تاریخی - فرهنگی کانادا در تدوین این پرسشنامه استفاده شده و همچنین در جاهایی از طریق مصاحبه و حضور در مکان برای پاسخ پرسش‌ها اقدام شده است.

روش بررسی اطلاعات

پس از گردآوری اطلاعات به جمع‌بندی و تهیه جدول پرسش‌ها و نمودارها پرداخته شده و سپس اطلاعات به وسیله نرم‌افزار آماری اکسل، بازخوانی، بازنگری و بررسی شده است.

پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق در ایران

براساس اطلاعات گردآوری شده از پایگاه‌های اطلاعاتی و متون داخلی، درباره کلیت خود موضوع هیچ‌گونه تحقیقی نشده است. فقط چند پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد و دکتری و نیز تعدادی مقاله به جنبه‌های محدودی از موضوع پرداخته‌اند.

کارهای صورت گرفته به شرح زیر است:

نیکنام (۱۳۵۵)؛ پژوهشگر در بررسی خود با عنوان «روش‌های علمی

و عملی حفاظت و نگهداری کتاب» به این نتیجه می‌رسد که بشر مهم‌ترین دشمن کتاب است و پس از آن به ترتیب نور، دما، رطوبت، حشرات موزی، جوندگان، پرندگان، قارچ‌ها و اسیدها قرار دارند. با رعایت روش‌های علمی مراقبت از کتاب در هر زمان، بررسی موقعیت کتاب‌ها در قفسه و تمیز نگه‌داشتن آنها، می‌توان از صدمه دیدن کتاب‌ها تا حد ممکن جلوگیری کرد. هر کتابخانه چنانچه بخواهد یکی از شیوه‌های حفاظت و نگهداری را به کار گیرد، نیاز به مطالعه محیط در ارتباط با سیستم کتابخانه، ساختمان کتابخانه و سیستم تهویه دارد تا بتواند مناسب‌ترین، بهترین و اقتصادی‌ترین سیستم را به کار گیرد. وی همچنین به این نتیجه می‌رسد که کتابدار در نقش یک مدیر باید خود را موظف به آگاهی از اصول حفاظت و نگهداری کتاب‌ها بداند. سیف کاشانی (۱۳۵۶)؛ در بررسی خود با عنوان «بررسی کتابخانه ملی ایران»، کاستی‌های فراوانی را در سیستم مدیریتی کتابخانه ملی نام می‌برد که از آن جمله می‌توان به کمبود کادر متخصص (در زمینه نگهداری نسخه‌های خطی و قدیمی) و شرایط نامناسب نگهداری مواد اشاره کرد. وی استخدام کادر متخصص و بازنگری در بعضی وظایف را چاره کار دانسته است.

خیامی (۱۳۵۶)؛ در پژوهش خود با عنوان «بررسی تاریخیچه و فعالیت‌های کتابخانه‌های وقفی و مذهبی» وضع کلی این کتابخانه‌ها را بازگو می‌کند و مشکلات عمده آنها را برمی‌شمارد. در این پژوهش کتابخانه‌های مسجد گوهرشاد، مسجد الحجه، مدرسه عالی حسینی، مسجدالنبی و مدرسه فاطمیه مورد بررسی قرار گرفته است. کتابخانه‌های یادشده دارای مجموعه خطی هستند و برخی از آثار عمده و معروف آنها نیز معرفی شده است و شامل کتابخانه‌های مدارس علوم دینی است. در هر کتابخانه ضمن شرح مختصری از تاریخچه تأسیس، هدف کتابخانه، انتخاب و تهیه مواد، فهرست، امانت و مانند اینها بررسی شده، ولی کتابخانه‌ها را بررسی تطبیقی نکرده است.

نجفی (۱۳۷۳)؛ در تحقیق خود «بررسی وضع کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران و ارائه راه‌حل برای دست یافتن به وضع مطلوب» اعلام می‌کند در زمینه مراقبت‌های ویژه از جمله بیماری‌ها و فرسودگی کتاب به قدر امکان محافظت‌های لازم صورت می‌گیرد، ولی کافی نیست و نیازمند تخصص ویژه‌ای است. وی به‌طور خلاصه وضع ساختمان‌های مختلف کتابخانه را به شرح زیر بیان می‌کند:

منابع موجود در ساختمان کتابخانه در خیابان سی‌تیر و چهارراه فلسطین به دلیل قرار گرفتن در منطقه آلوده تهران در معرض خطر آسیب ناشی از آلاینده‌های هوا هستند و متأسفانه برای جلوگیری از نفوذ آلودگی به مخازن اقدامی نشده است. دما و نور هیچ‌یک از مخازن مناسب نیست. رطوبت نسبی در ساختمان نیاوران بیشتر از ساختمان‌های دیگر است که می‌تواند آسیب جدی به آثار نفیس برساند و برای کنترل آن هم اقدامی نشده است. کتابخانه برای مبارزه

با حشرات موذی سمپاشی سالانه انجام می‌دهد. نظافت مخازن به روش سنتی است و از اصول علمی برای این کار پیروی نمی‌شود. ساختمان خیابان سی‌تیر به دلیل قرار گرفتن شهر روی کمر بند زلزله و به دوش کشیدن بار اصلی مجموعه در معرض خطر جدی قرار دارد. همچنین بر اساس نظر کارشناسان شهرداری، ساختمان سی‌تیر استحکام لازم را برای تحمل بار موجود ندارد. البته ساختمان‌های دیگر هم وضع مطلوب‌تری ندارند. برای مقابله با آتش‌سوزی فقط به نصب کپسول آتش‌نشانی بسنده شده است. برای مقابله با سرقت نیز کارکنان و مراجعان به روش عادی کنترل می‌شوند.

آماجی (۱۳۷۴)؛ در تحقیق خود «بررسی وضع کلی کتابخانه‌های خطی مجلس، مرکزی دانشگاه تهران، ملی و ملک» به این نتیجه می‌رسد که ساختمان‌های ویژه‌ای ساخته نشده است. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران فقط به دستگاه‌های گرمایشی و سرمایشی مجهز است و در کتابخانه‌های دیگر برای سرمایه‌اش از کولر استفاده می‌شود و حتی در کتابخانه ملک هنوز برای گرمایش از بخاری استفاده می‌شود. چگونگی محافظت از نسخه‌های خطی، نکات ایمنی، شیوه مقابله با آتش‌سوزی‌های احتمالی در این کتابخانه‌ها از اصول ثابت و مشخصی پیروی نمی‌کند و کتابداران کم و بیش آموزش‌های لازم در این زمینه را ندیده‌اند. دو کتابخانه ملی و مرکزی دانشگاه تهران دارای بیشترین نیروی متخصص هستند. کتابخانه مجلس دارای بخش‌های آسیب‌شناسی، آزمایشگاه و قرنطینه است و کتابخانه مرکزی دانشگاه به‌زودی بخش مرمت را افتتاح خواهد کرد. در این پژوهش، نگهداری صحیح از نسخه‌های خطی، رعایت نکات ایمنی، استخدام نیروی متخصص و تخصیص بودجه برای تهیه عکس و میکروفیلم پیشنهاد شده است.

دانش نور (۱۳۷۵)؛ در پژوهش «بررسی چگونگی حفظ و مراقبت از مواد کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های اختصاصی تهران» چنین نتیجه می‌گیرد که سیستم نگهداری کتاب و دیگر مواد در این کتابخانه به شکلی کاملاً ابتدایی است و استانداردهای ایمنی رعایت نشده است. در این کتابخانه‌ها هزاران جلد کتاب نفیس و منحصر به فرد یافت می‌شود که به دلیل بی‌توجهی رو به فرسودگی است و کتابخانه‌ها تجهیزات ایمنی لازم را ندارند. سیستم برق و سیم‌کشی بیشتر آنها زمینه ایجاد خطر را مهیا کرده است. سیستم ساختمان‌سازی و راه‌های ورودی و خروجی باعث کند شدن شدید واکنش‌های امدادی در برابر حوادث است. رطوبت و حشرات برخی از کتاب‌ها را تهدید می‌کند. کتابخانه‌ها مورد بازدید منظم کارشناسان آتش‌نشانی قرار نمی‌گیرند. صحافی و تجلید کتاب‌های آسیب دیده به‌طور مرتب انجام نمی‌شود. سیستم حفاظتی در کتابخانه‌های مورد بررسی منطبق با شیوه‌های علمی و استاندارد نیست.

نیکنام (۱۳۸۱)؛ در تحقیق «برنامه‌ریزی ملی برای حفاظت و نگهداری از مواد کتابخانه‌ای»، نتایج حاصل از پژوهش درباره وضع حفاظت و

نگهداری از مواد کتابخانه در کتابخانه‌های کشور، نشان داده میراث فرهنگی ملی به‌شدت در معرض خطر است و گذشت زمان می‌تواند بعد قضیه را وسعت بخشد.

محقق با تجزیه و تحلیل و بررسی اطلاعات، به این نتیجه رسیده است که سیستم نگهداری کتاب و مواد دیگر در کتابخانه‌های مورد بررسی بسیار پایین‌تر از حد استانداردهای ایمنی است. منابع نفیس و منحصر به فرد کتابخانه‌ای ایران و دیگر منابع اطلاعاتی مفید به دلیل بی‌توجهی رو به فرسودگی است. کتابخانه‌ها فاقد تجهیزات ایمنی لازم برای حفاظت از مواد کتابخانه هستند. بسیاری از مسئولان کتابخانه‌ها به نکات ایمنی توجهی ندارند. انباشتگی کتاب‌ها به‌صورت متراکم، ضریب نامنی مجموعه‌ها را افزایش داده است. ساختمان بیشتر کتابخانه‌ها برای کاربری کتابخانه مناسب نیست و بسیاری از آنها اساساً برای کتابخانه ساخته نشده‌اند. سیستم ساختمان‌سازی و نبود راه‌های خروجی برای استفاده هنگام آتش‌سوزی و بروز بلایا می‌تواند باعث کند شدن واکنش‌های امدادی در برابر حوادث شود. بیشتر کتابخانه‌ها سیستم‌های هشداردهنده و اعلام خطر حریق ندارند. استفاده از وسایل گرمایی مانند بخاری نفتی هنوز هم در بعضی از کتابخانه‌ها معمول است. نصب کپسول‌های آتش‌نشانی در قسمت‌های مختلف کتابخانه تابع یک نظام علمی نیست و بیشتر کتابخانه‌ها سلیقه‌ای عمل کرده‌اند. بیشتر کتابخانه‌ها رطوبت‌سنج و دماسنج ندارند و هیچ کنترلی برای جلوگیری از این دو عامل آسیب‌زا صورت نمی‌گیرد. هیچ‌یک از کتابخانه‌های مورد بررسی، به سیستم دزدگیر مجهز نیستند. بیشتر کتابخانه‌ها قراردادی در مقابل حوادث و بلایا با شرکت‌های بیمه ندارند. قریب به اتفاق کتابخانه‌ها طرح علمی و جامع و کارشناسی برای مقابله با سوانح و بلایای طبیعی ندارند.

پیشینه تحقیق در خارج از ایران

با بررسی‌های صورت گرفته از طریق بانک‌های اطلاعاتی ایزا و لیزا و شبکه جهانی اینترنت و همچنین پایگاه‌های اطلاعاتی؛ مرکز بین‌المللی حفاظت از آثار تاریخی - فرهنگی (ICCROM) و مرکز حفاظت آثار تاریخی کانادا (CCI) و همچنین مراکز دیگر همچون انستیتوی حفاظت از کاغذ (IPC) و کتابخانه‌های دارای نسخه‌های خطی، هیچ پژوهشی به‌طور مستقیم یا شبیه با موضوع یادشده، پیدا نشد، ولی درباره ابعاد مختلف موضوع که تحقیقاتی شده است؛ در اینجا به نمونه‌ای از تحقیقات در این زمینه اشاره می‌شود.

ویزمن (۱۹۸۷)؛ در تحقیقی درباره برنامه‌های حفاظتی در کتابخانه‌های بروکلین بیان می‌کند که چگونه می‌شود از کتاب‌های کمیاب یا نایاب حفاظت کرد.

روسل (۱۹۸۰)؛ سمیناری درباره حفاظت مواد کتابخانه است که شامل مقالاتی درباره حفاظت مواد کتابخانه‌ای می‌باشد و همچنین درباره برنامه‌های حفاظتی که هم اکنون در جهان سوم در مورد مواد

کتابخانه به کار می‌رود، توضیح داده است.

پول (۱۹۶۸)؛ در بررسی رعایت استانداردها در کتابخانه‌ها بیان می‌کند که چگونه مواد کتابخانه و در چه شرایطی و با چه وضعی در کتابخانه نگهداری و استفاده می‌شود. این کتاب تکنیک‌های مختلفی به منظور حفاظت کتابخانه‌ها ارائه می‌دهد.

فردمن (۱۹۶۹)؛ روی برنامه‌های حفاظتی در ایالت نیویورک کار کرده و به‌عنوان بزرگ‌ترین متد برای بیشتر کتابخانه‌ها به کار گرفته شده است. این برنامه با فرستادن پاسخنامه به ۱۴۱ کتابخانه انجام گرفته است.

فای‌براس (۱۹۹۲)؛ این کتاب که مجموعه مقالات کنفرانس کاغذ منچستر است که انستیتوی حفاظت از کاغذ برگزار کرده است؛ در این مجموعه مقالات به موضوعاتی همچون مواد تشکیل‌دهنده کاغذ، رنگ کاغذها، حفاظت از کتاب و حفاظت از مواد کاغذی پرداخته است.

اگراوال (۱۹۹۷)؛ در این کتاب که به موضوع حفاظت از کتاب‌ها، نسخه‌های خطی و مدارک کاغذی پرداخته است. نویسنده به موضوعاتی چون مواد نوشتاری، حفاظت شبکه‌ای رفتارهای حفاظتی، موقعیت‌های عامل (مثل خسارت ناشی از آب در مواد کاغذی) پرداخته است و در پایان به مطالعه بعضی از خسارت‌ها پرداخته و به آن اشاره کرده است.

هاکنز (۱۹۸۵)؛ این کتاب که شامل مجموعه مقالات دوازدهمین سمینار PACT است، شامل مقالاتی درباره مواد متعلق به کتابخانه و آرشیوهاست که مقالات در این مجموعه شامل موضوعاتی همچون حفاظت و نگهداری از مواد و اسناد، حفاظت از محیط و محوطه اسناد، حفاظت به هنگام عکاسی از اسناد، بررسی عوامل بیولوژیکی زیان‌آور برای مواد کتابخانه و آرشیو، شناخت مواد، نسخه‌های خطی و اسناد است. در آخرین بخش مقالات، به تمرین حفاظت، روش‌شناسی و نمایش خطرات آنها می‌پردازد.

ایبیش (۲۰۰۱)؛ این کتاب حاوی مجموعه مقالات سومین همایش مرکز الفرقان در زمینه حفاظت و نگهداری از نسخه‌های خطی اسلامی است که شامل جریان اسلوب‌شناسی و پرداختن به حفاظت و نگهداری، شناخت بدنه و طرز عمل نسخه‌های خطی اسلامی و بررسی موضوع و چاره‌سازی حفاظت و نگهداری است.

اگان (۲۰۰۲)؛ این کتاب شامل مجموعه مقالات همایش کاغذ است که از سوی انستیتوی حفاظت از کاغذ در لندن برگزار شده است و شامل مقالاتی با موضوع تاریخچه، حفاظت و شرایط حفاظت، عوامل مخرب و عوامل پیشگیرانه از این مواد است.

هیک کین (۲۰۰۲)؛ در این کتاب نومن به بررسی عوامل بیولوژیکی که به کتاب آسیب می‌رساند، پرداخته و درباره چرخه زندگی و نوع زندگی و صدماتی که به کتاب و نسخه‌های خطی وارد می‌آید، توضیحاتی بیان کرده است.

لاودی (۲۰۰۳)؛ نویسنده در این کتاب، به بررسی تاریخ ساخت کاغذهای اسلامی پرداخته و گستره آن را بررسی می‌کند. همچنین در بخش‌های دیگر کاغذهای ساخت سوریه، مصر و ایران را بررسی می‌کند.

ریزندالو (۲۰۰۳)؛ نویسنده در این کتاب، برنامه‌های حفاظت، طبیعت مواد آرشیوی و علت زوال آنها، حفاظت از عکس‌ها و میکروفیلم‌ها و رفتار و طرز عمل حفاظت نسخه‌های خطی را بررسی کرده است.

یافته‌های تحقیق

با بررسی به‌عمل آمده در جامعه مورد نظر پژوهش، آمار و داده‌های زیر به تفکیک پرسش‌ها به دست آمد. در ادامه به بیان یافته‌های پژوهش حاضر می‌پردازیم:

۱: تعداد کارمندان به تفکیک: متخصص کتابداری، متخصص حفاظت و مرمت و رشته‌های دیگر (جدول شماره ۱)

جدول شماره ۱. توزیع فراوانی مقطع تحصیلی کارکنان کتابخانه‌ها به تفکیک کتابداری، حفاظت و مرمت و رشته‌های دیگر.

کتابخانه	کتابداری			حفاظت و مرمت						رشته‌های دیگر		
	کارشان	کارشناس ارشد	دکتر	دیپلم	کارشان	کارشناس ارشد	دکتر	دیپلم	کارشان	کارشناس ارشد	دکتر	
ملی	۱۲	۵	-	-	-	-	۷	۳	۱۲	۳	-	
دانشگاه تهران	-	۴	-	-	۱	-	-	-	۱	۱	-	
مرعشی	۲	۱	۱	۲	۱	۱	-	۴۰	۵	۳	-	
آستان قدس	۱۳	۹۳	۱۹	-	۵	۱	۱	-	-	-	-	
ملک	-	۱	-	۱	۱	-	-	-	-	-	-	

جدول شماره ۲. توزیع فراوانی پرسش‌های ۲ تا ۷

نام کتابخانه	جدایی مخزن نگهداری نسخه‌های خطی در کتابخانه	ساختمان موجود برای کتابخانه طراحی شده	عمر ساختمان کتابخانه	مصالح بهره گرفته شده در ساخت ساختمان کتابخانه	کیفیت بنای ساختمان کتابخانه	مکان کتابخانه
ملی	بله	بله	کمتر از ۵ سال	اسکلت بتنی با سقف بتنی	عالی	شمال
دانشگاه تهران	بله	بله	۲۵ تا ۵۰ سال	اسکلت بتنی با سقف بتنی	مناسب	مرکز
مرعشی	بله	بله	۲۵ تا ۵۰ سال	اسکلت بتنی با سقف بتنی	عالی	مرکز
آستان قدس	بله	بله	بیشتر از ۱۰۰ سال	اسکلت بتنی با سقف بتنی	عالی	مرکز
ملک	بله	بله	۵ تا ۱۰ سال	اسکلت بتنی با سقف بتنی	عالی	مرکز

۱- تمام ساختمان‌های کتابخانه‌های جامعه آماری به‌منظور کتابخانه طراحی و ساخته شده‌اند.

۲- ۲۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری یعنی کتابخانه ملی کمتر از پنج سال عمر دارند. کتابخانه ملک یعنی ۲۰ درصد از کتابخانه‌های مورد نظر عمری بین ۵ تا ۱۰ سال دارند و ۴۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری که شامل کتابخانه‌های دانشگاه تهران و مرعشی است، عمری بین ۲۵ تا ۵۰ سال دارند و همچنین کتابخانه آستان قدس که شامل ۲۰ درصد جامعه موجود است، بیش از ۱۰۰ سال عمر دارد.

۳- تمام پنج کتابخانه مورد نظر از اسکلت بتنی با سقف بتنی طراحی و ساخته شده‌اند.

۴- درباره ارزیابی کیفیت بناهای کتابخانه، این نتیجه حاصل می‌شود که ۸۰ درصد از کتابخانه‌های ملی، مرعشی، آستان قدس و ملک، دارای بنایی با کیفیت عالی و ۲۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری (کتابخانه دانشگاه تهران) دارای ساختمانی با کیفیت مناسب است.

۵- با بررسی پرسش‌ها چنین نتیجه‌گیری می‌شود که غیر از کتابخانه ملی که در شمال شهر تهران واقع شده، کتابخانه‌های دیگر در نواحی مرکزی و شلوغ قرار دارند.

۶- پرسش‌های ۸ تا ۱۱ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که: در بخش نسخه‌های خطی کدام یک از مواد زیر موجود است و هر

در بحث نیروی انسانی، بیشترین نیرو متعلق به کتابخانه آستان قدس رضوی و کمترین نیروی انسانی متعلق به کتابخانه ملک است؛ در میان کتابخانه‌ها در کتابخانه ملی در بخش حفاظت و نگهداری، نیروهای متخصص مرمت آثار که دارای تحصیلات این رشته باشند، وجود ندارد. در مجموع، ۲۰ کاردان، ۱۰۸ کارشناس، ۲۹ کارشناس ارشد و یک دکترای کتابداری در این پنج کتابخانه به فعالیت مشغول‌اند. در مجموع، در بخش مرمت پنج کتابخانه؛ ۱۶ دیپلم، ۳ کاردان، ۱۲ کارشناس، ۳ کارشناس ارشد با داشتن مدارک رشته‌های دیگر به همراه تجربه کاری مرمت و ۳ کاردان، ۹ کارشناس، ۲ کارشناس ارشد و ۱ دکتری رشته مرمت به فعالیت مشغول‌اند و در مجموع بیش از ۴۹ نفر نیروی انسانی به فعالیت مشغول‌اند.

۲: پرسش‌های ۲ تا ۷ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که: آیا نسخه‌های خطی در مخزنی جدا نگهداری می‌شوند؟ آیا ساختمان موجود برای کتابخانه طراحی شده است؟ عمر کتابخانه چقدر است؟ از کدام یک از مصالح زیر در ساخت ساختمان بهره گرفته شده است؟ کیفیت بنای حاضر را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ کتابخانه در کدام قسمت شهر قرار دارد؟ (جدول شماره ۲)

بر اساس جدول بالا و بررسی پاسخ پرسش‌های ۲ تا ۷ پرسشنامه نتایج زیر حاصل شده است:

۱- تمام کتابخانه‌های مورد نظر در جامعه آماری دارای مخزنی جداگانه برای نگهداری نسخه‌های خطی هستند.

کدام چه تعداد است؟ کدام‌یک از انواع مواد کتابخانه صدمه دیده و نیازمند تعمیر و مرمت است؟ در حفظ و نگهداری کدام‌یک از مواد زیر کوشش بیشتری می‌شود؟ (به ترتیب اولویت شماره‌گذاری کنید) برای کدام‌یک از موارد زیر شناسنامه حفاظتی تهیه شده است؟ (جدول ۳)

جدول شماره ۳. توزیع فراوانی پرسش‌های ۸ تا ۱۱

نام کتابخانه	مواد نسخه‌های خطی کتابخانه‌ها	مواد نسخه‌های خطی صدمه دیده	اولویت در حفظ و نگهداری مواد نسخه‌های خطی	شناسنامه حفاظتی برای نسخه‌های خطی
ملی	برنز، پوست، چرم، کاغذ و پارچه	چرمی و کاغذی	کاغذی	پارشمن، چرمی و کاغذی
دانشگاه تهران	برنج، پوست، کاغذ	کاغذی	کاغذی	چرمی و کاغذی
مرعشی	برنج، پوست، چرم و کاغذ	کاغذی	پوست و کاغذی، ولی تقدم و تأخر اولویت‌ها را مشخص نکرده است	پوست و کاغذی
آستان قدس	برنج، پوست، کاغذ و پارچه	پوست، پارشمن، کاغذ و چوب و پارشمن	به ترتیب کاغذ، پارچه، پوست، چوب و پارشمن	پوست، پارشمن، کاغذ و چوب و پارشمن
ملک	مواد پوست زاج شده، چرم، کاغذ و پارچه	کاغذی	کاغذی	کاغذی

بر اساس جدول شماره ۳ فوق و بررسی پاسخ پرسش‌های ۸ تا ۱۱ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

۱۱ - کتابخانه ملی دارای نسخه‌های خطی متشکل از مواد برنز، پوست، چرم، کاغذ و پارچه است. کتابخانه دانشگاه تهران دارای نسخه‌های خطی به صورت برنج، برنز، پوست، چرم و کاغذ است. کتابخانه مرعشی دارای نسخه‌های خطی متشکل از مواد پوست، چرم، کاغذ و پارچه است. کتابخانه آستان قدس دارای نسخه‌های خطی متشکل از مواد برنج، پوست، کاغذ و پارچه است. کتابخانه

ملک دارای نسخه‌های خطی متشکل از مواد پوست زاج شده، چرم، کاغذ و پارچه است.

۸ - کتابخانه ملی در پاسخ اعلام داشته که آثار چرمی و کاغذی نیازمند تعمیرند. کتابخانه دانشگاه تهران، تنها آثار کاغذی را برشمرده است. کتابخانه مرعشی، آثار پوست و کاغذی را نیازمند تعمیر و مرمت دانسته است. کتابخانه آستان قدس، آثار پوست، پارشمن، کاغذ و پارچه را صدمه دیده شناسخته است. کتابخانه ملک در پاسخ اعلام داشته که فقط آثار کاغذی آنها نیازمند تعمیر و مرمت است.

۹ - کتابخانه ملی و کتابخانه دانشگاه تهران، آثار کاغذی را در اولویت نهاده‌اند. کتابخانه مرعشی، به آثار پوست و کاغذی اولویت داده است. کتابخانه آستان قدس در پاسخ اعلام کرده که آثار پوست، چوب، پارشمن، کاغذ و پارچه در اولویت حفظ و نگهداری قرار دارند و اولویت آنها به ترتیب به این شرح است: کاغذ، پارچه، پوست، چوب و پارشمن. کتابخانه ملک در پاسخ اعلام کرده که فقط آثار کاغذی در اولویت حفظ و نگهداری قرار دارند.

۱۰ - کتابخانه ملی در پاسخ اعلام کرده که برای آثار پارشمن، چرمی و کاغذی شناسنامه حفاظتی تنظیم شده است، کتابخانه دانشگاه تهران برای آثار چرمی و کاغذی شناسنامه تهیه کرده است، در کتابخانه مرعشی برای آثار پوست و کاغذی شناسنامه حفاظتی تهیه شده است.

۱۱ - کتابخانه آستان قدس در پاسخ، هیچ‌یک از موارد را اعلام نکرده است، به معنای دیگر، شناسنامه حفاظتی تهیه نشده است و در کتابخانه ملک، فقط برای آثار کاغذی شناسنامه حفاظتی تهیه شده است.

۴: پرسش‌های ۱۲ تا ۱۳ پرسشنامه چنین مطرح کرده که: خسارات وارد شده به مواد کتابخانه بر اثر کدام‌یک از عوامل زیر است؟ (لطفاً به ترتیب اولویت شماره‌گذاری کنید) و آیا طرح یا طرح‌هایی برای پیشگیری از حوادث معمولی یا بلایای طبیعی (زلزله، سیل، آتش‌سوزی، نور طبیعی، رطوبت، گرد و غبار، جوندگان و حشرات) در کتابخانه دارید؟

بر اساس جدول شماره ۴ و بررسی پرسش‌های ۱۲ تا ۱۳ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

۱۲ - کتابخانه ملک تنها از عوامل بیولوژیکی صدمه دیده، کتابخانه مرعشی از تمام عوامل مخرب صدمه دیده و بعد از آن کتابخانه دانشگاه تهران از بیشترین عوامل صدمه دیده است.

۱۳ - تنها کتابخانه دانشگاه تهران در مقابل این بلایا برنامه مشخصی ندارد. همچنین از چهار کتابخانه دیگر که دارای برنامه برای پیشگیری از این حوادث دارند، تنها کتابخانه مرعشی اعلام کرده است دارای طرح مکتوب است که آن از دادن طرح خودداری کرد.

۵: پرسش‌های ۱۴ تا ۱۷ پرسشنامه چنین مطرح کرده است که:

جدول شماره ۴. توزیع فراوانی پرسش‌های ۱۲ تا ۱۳

عوامل مخرب	ملی	دانشگاه تهران	مرعشی	استان قدس	ملک
جنگ	×	×	×	-	-
آب و هوای منطقه	×	×	×	-	-
آلودگی آب و هوا	×	×	×	-	-
عوامل بیولوژیکی	×	×	×	×	×
رطوبت	-	×	×	×	-
دما	×	×	×	×	-
نور	×	×	×	×	-
کثرت استفاده	-	×	×	×	-
کم‌توجهی در هنگام مرمت	-	×	×	-	-
بی‌دقتی کتابدار	-	×	×	-	-
بی‌دقتی استفاده‌کنندگان	-	×	×	-	-
اسید شدن کاغذ	×	×	×	-	-
کیفیت نامطلوب صحافی	-	×	×	-	-
آتش‌سوزی	-	-	×	-	-
تهویه نامناسب	-	×	×	-	-
دیگر موارد	-	-	×	-	-
طرح‌هایی برای پیشگیری از حوادث معمولی یا بلایای طبیعی	بله - ندارد	خیر	بله - ندارد	بله - ندارد	بله - طرح مکتوب دارند

کتابخانه به کدام یک از وسایل آتش‌نشانی مجهز است؟ تعداد کپسول‌ها و فاصله آنها از یکدیگر را بنویسید؟ تعداد سطل‌ها و محل نگهداری آنها را بنویسید؟ (جدول شماره ۵)

بر اساس جدول شماره ۵ و بررسی پرسش‌های ۱۴ تا ۱۷ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

- ۱۰۰ درصد کتابخانه‌های جامعه آماری از سیستم اعلام خطر حساس به دود و ۸۰ درصد از کتابخانه‌ها- جز کتابخانه دانشگاه تهران- از سیستم اعلام خطر حرارتی استفاده می‌کنند. همچنین کتابخانه آیت‌الله مرعشی علاوه بر اینها از طریق دوربین مداربسته به‌صورت شبانه‌روز کنترل می‌شود.

- ۴۰ درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش از گاز کربنیک استفاده می‌کنند. همچنین ۲۰ درصد از کتابخانه‌ها به سیستم اسپرنیکر مجهزند. دیگر وسایل آتش‌نشانی، سطل‌های شن هستند که یکی از بهترین روش‌ها برای خاموش کردن مواد کاغذی است؛ زیرا بدون خرابی شدید و از طرفی بدون ایجاد آسیب‌های شیمیایی به آثار، آتش را خاموش می‌کند، ولی متأسفانه در هیچ از کتابخانه‌ها از این وسیله استفاده نمی‌شود.

- یادآور می‌شویم که ۶۰ درصد کتابخانه‌ها، سیستم‌های دیگری را نام برده‌اند که به این شرح است:

کتابخانه مرعشی نجفی به گازهای بی‌خطر برای نسخه‌های خطی اشاره کرده و از هیچ‌گونه گازی نام نبرده است. کتابخانه استان قدس به گاز fm200 اشاره کرده و کتابخانه ملک از گازهاوژن نام برده است. البته این گاز خصوصیات مشابهی از لحاظ خاموش کردن آتش دارد، اما به اندازه دی‌اکسیدکربن برای انسان مهلک نیست، اما این گاز نسبت به دیگر عوامل خاموش‌کننده آتش بسیار گران قیمت است.

- کتابخانه ملی پنج کپسول آتش‌نشانی دارد که به‌صورت

جدول شماره ۵. توزیع فراوانی پرسش‌های ۱۴ تا ۱۷

نام کتابخانه	سیستم اعلام خطر آتش‌سوزی	سیستم اطفای حریق	کپسول‌ها و فاصله آنها از یکدیگر	تعداد سطل‌ها و محل نگهداری آنها
ملی	حرارتی + دودی	گاز کربنیک+ سیستم اسپرنیکر	۵	ندارد
دانشگاه تهران	دودی	گاز کربنیک	هر مخزن حدود ۸	ندارد
مرعشی	حرارتی + دودی + دوربین مداربسته	گازهای بی‌خطر برای نسخه‌های خطی	در همه اتاق‌ها، راهروها و سالن‌ها	ندارد
استان قدس	حرارتی + دودی	گاز fm200	۵۲ - ۱۰متر	ندارد
ملک	حرارتی+دودی	گازهاوژن	۵ - ۱۰متر	ندارد

جدول شماره ۶. توزیع فراوانی پرسش‌های ۱۸ تا ۲۲

نام کتابخانه	فاصله نزدیک‌ترین مرکز آتش‌نشانی شهری تا کتابخانه	وجود سیستم هشداردهنده وصل به مرکز آتش‌نشانی	راه‌های گریز و دسترسی به ساختمان بررسی شده؟	کارکنان آموزش دیده	محل آموزش	مدت آموزش
ملی	دو کیلومتر	بله	بله	هیچ‌کدام	-	-
دانشگاه تهران	نمی‌داند	خیر	خیر	تعدادی از کارکنان	محل کتابخانه	استفاده از کپسول
مرعشی	کمتر از یک کیلومتر	بله	بله	تمام کارکنان	در مکان‌های مختلف	مکرر (دوره‌های مقدماتی و پیشرفته با مانور و تمرین‌های سالانه)
آستان قدس	یک کیلومتر	بله	بله	تعدادی از کارکنان (نگهبانان، مأموران مراقبت، رؤسای بخشها)	کتابخانه	دوره مقدماتی (چون سیستم به صورت خودکار عمل میکند)
ملک	دو کیلومتر	بله	بله	تمام کارکنان	سازمان مرکزی آتش‌نشانی	دو هفته

- ۸۰ درصد کتابخانه‌های جامعه آماری دارای سیستم هشداردهنده به نزدیک‌ترین مرکز آتش‌نشانی هستند و فقط ۲۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری (کتابخانه دانشگاه تهران) به این امر مجهز نیست.

- ۸۰ درصد کتابخانه‌های جامعه آماری به بررسی راه‌های رسیدن به کتابخانه و دسترسی به ساختمان به هنگام بروز حریق پیش از آتش‌سوزی را انجام داده و فقط ۲۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری (کتابخانه دانشگاه تهران) به این امر دست زده است.

- در کتابخانه ملی، هیچ‌کدام از کارمندان آموزش ندیده‌اند و در دانشگاه تهران تعدادی از کارکنان و در کتابخانه‌های مرعشی و ملک تمام کارکنان و در کتابخانه آستان قدس، تعدادی از کارکنان (نگهبانان، مأموران مراقبت، رؤسای بخشها) آموزش‌های لازم را به هنگام حادثه از جمله آتش‌سوزی فرا گرفته‌اند.

- کارکنان کتابخانه ملک آموزش را در مرکز آتش‌نشانی به مدت دو هفته دیده‌اند، ولی در کتابخانه ملی هیچ‌کدام از کارکنان در هیچ مرکزی آموزش ندیده‌اند و در دانشگاه تهران تعدادی از کارکنان در محل کتابخانه و آن هم در حد استفاده از کپسول‌های آتش‌نشانی آموزش دیده‌اند؛ به مدت آموزش هیچ اشاره‌ای نشده است. کتابخانه مرعشی به صورت مبهم پاسخ گفته و اشاره کرده است که تمام کارکنان به صورت مکرر (دوره‌های مقدماتی و پیشرفته با مانور و تمرین‌های سالانه) در مکان‌های مختلف آموزش دیده‌اند و در ضمن به گفته مسئولان کتابخانه آستان قدس، چون سیستم هشداردهنده خودکار است، تعدادی از کارکنان (نگهبانان، مأموران مراقبت و رؤسای

نامشخصی در جاهای مختلف مخزن قرار گرفته‌اند. کتابخانه دانشگاه تهران نیز اعلام کرده هشت کپسول دارد که فاصله آنها مشخص نیست. کتابخانه مرعشی از بیان تعداد و فاصله‌ها خودداری کرده و فقط به بیان اینکه در همه اتاق‌ها و راهروها و سالن‌ها کپسول آتش‌نشانی وجود دارد، بسنده کرده است. کتابخانه آستان قدس ۵۲ کپسول آتش‌نشانی دارد که ۱۰ متر از یکدیگر فاصله دارند و جایگاه آنها کاملاً مشخص است.

۶ پرسش‌های ۱۸ تا ۲۲ مطرح کرده که فاصله نزدیک‌ترین مرکز آتش‌نشانی شهری تا کتابخانه چند کیلومتر است؟ آیا کتابخانه به سیستم هشداردهنده به نزدیک‌ترین مرکز آتش‌نشانی وصل است؟ آیا راه‌های رسیدن به کتابخانه و دسترسی به ساختمان به هنگام بروز حریق بررسی شده است؟ آیا کارکنان، آموزش اطفای حریق یا همان آموزش‌های ابتدایی آتش‌نشانی را دیده‌اند؟ محل و مدت آموزش کارکنان را بنویسید؟ (جدول شماره ۶)

بر اساس جدول بالا و تجزیه تحلیل پاسخ پرسش‌های ۱۸ تا ۲۲ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

- کمترین فاصله برای کتابخانه مرعشی است که با مرکز آتش‌نشانی کمتر از یک کیلومتر فاصله دارد و بیشترین فاصله برای کتابخانه ملی و ملک است که فاصله آنها تا مراکز آتش‌نشانی دو کیلومتر و همچنین این فاصله در کتابخانه آستان قدس یک کیلومتر است، ولی متأسفانه در کتابخانه دانشگاه تهران از مسافت دانشگاه تا مرکز آتش‌نشانی هیچ اطلاعی نداشتند.

بخش‌ها) دورهٔ مقدماتی را در محل کتابخانه گذرانده‌اند.

زمینه ندارند.

- بین کتابخانه‌های مورد بررسی، ۸۰ درصد از کتابخانه‌ها - ملی، دانشگاه تهران، آستان قدس و ملک - اعلام کرده‌اند که کمتر از شش ماه از سمپاشی آنها می‌گذرد و کتابخانهٔ مرعشی اعلام کرده است که هر سال دو بار سمپاشی می‌کند.

- کتابخانهٔ ملی از جارو برقی معمولی، جارو برقی خاص کتاب و برس نرم؛ کتابخانهٔ دانشگاه تهران از جارو برقی معمولی، جارو برقی خاص کتاب، برس نرم و پارچهٔ نمدا؛ مرعشی از جارو برقی معمولی، جارو برقی خاص کتاب، برس نرم و پارچهٔ نمدا؛ کتابخانهٔ آستان قدس از جارو برقی خاص کتاب و پارچهٔ نمدا؛ و کتابخانهٔ ملک از جارو برقی خاص برای زدودن گرد و غبار کتاب استفاده می‌کند.

۷: پرسش‌های ۲۳ تا ۲۵ چنین مطرح کرده‌اند که: اگر راه خروجی خاص و طرحی برای آثار نفیس کتابخانه به هنگام بروز سوانح تعیین و تهیه شده است، توضیح دهید یا نسخه‌ای از طرح را ضمیمه کنید. آخرین باری که کتابخانه سمپاشی شده چه موقعی بوده است؟ برای زدودن گرد و غبار کتابخانه و منابع موجود در مخازن از چه وسایلی استفاده می‌شود؟

جدول شمارهٔ ۷. توزیع فراوانی پرسش‌های ۲۳ تا ۲۵

نام کتابخانه	وجود راه خروجی خاص و طرحی برای آثار نفیس کتابخانه به هنگام بروز سوانح	مدت زمانی که از سمپاشی مواد کتابخانه می‌گذرد	ابزار زدودن گرد و غبار کتابخانه
ملی	بله - نسخهٔ مکتوبی ندارند	کمتر از شش ماه	جارو برقی معمولی + جارو برقی خاص کتاب + برس نرم
دانشگاه تهران	خیر	کمتر از شش ماه	جارو برقی معمولی + جارو برقی خاص کتاب + پارچهٔ نمدا
مرعشی	خیر - پاسخی ندادند	هر سال دو بار	جارو برقی معمولی + جارو برقی خاص کتاب + برس نرم + پارچهٔ نمدا
آستان قدس	خیر، طرحی ندارند ولی کتاب‌ها در محل خاصی به عنوان قلعهٔ کتاب حفظ می‌شوند	کمتر از شش ماه	جارو برقی خاص کتاب + پارچهٔ نمدا
ملک	بله - نسخهٔ مکتوبی ندارند	کمتر از شش ماه	جارو برقی خاص کتاب

۸: پرسش‌های ۲۵ تا ۲۹ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که: کتابخانه به چه نوع وسایل کنترل دما و رطوبت مجهز است؟ دما و رطوبت، نور و رطوبت نسبی در چه فواصلی کنترل می‌شود؟ آیا حفاظت و نگهداری و کنترل عوامل، مسئول مشخصی دارد؟ از چه نوری برای تأمین روشنایی مخزن و کتابخانه استفاده می‌شود؟ آیا اصولاً نور در کتابخانه کنترل می‌شود؟

جدول شمارهٔ ۸. توزیع فراوانی پرسش‌های ۲۵ تا ۲۹

نام کتابخانه	تجهیزات کنترل دما و رطوبت	فواصل کنترل دما، رطوبت، نور و رطوبت نسبی	وجود فرد مسئولی برای کنترل عوامل - نام مسئول	نوع روشنایی در مخزن و کتابخانه	آیا نور در کتابخانه کنترل می‌شود؟
ملی	دیجیتالی	روزانه	خیر	فلورسنت	بله
دانشگاه تهران	دستی - دیجیتالی	سیستم کنترل هنوز به‌طور کامل فعال نیست	خیر	فلورسنت	بله
مرعشی	دستی - دیجیتالی	تمام شبانه‌روز	بله	فلورسنت	بله
آستان قدس	دستی - دیجیتالی	تمام شبانه‌روز	بله	فلورسنت	بله
ملک	دستی - دیجیتالی	هر دوازده ساعت	بله - آقای ثابتی	فلورسنت	بله

بر اساس جدول بالا و بررسی پاسخ پرسش‌های ۲۵ تا ۲۹

بر اساس جدول بالا و بررسی پاسخ پرسش‌های ۲۳ تا ۲۵ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

- در مورد اینکه آیا راه خروجی خاص و طرحی برای آثار نفیس کتابخانه به هنگام بروز سوانح، تعیین و تهیه شده است: ۴۰ درصد از کتابخانه‌ها - ملی و ملک - جواب مثبت داده‌اند و ۲۰ درصد کتابخانهٔ جامعهٔ آماري - آستان قدس رضوی - جواب منفی داده و ذکر کرده است محل خاصی به عنوان قلعهٔ کتاب برای حفاظت نسخه‌های در نظر گرفته‌اند و ۴۰ درصد از کتابخانه‌های مورد پژوهش پاسخ نداده‌اند. همچنین گفتنی است که هیچ‌یک از کتابخانه‌ها طرح مکتوبی در این

۹: پرسش‌های ۳۰ تا ۳۴ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که آیا سیستم برق کشی و تأسیسات به‌صورت استاندارد است؟ سیستم تأسیساتی (لوله‌کشی آب و سیستم برق کشی) در چه فواصل زمانی کنترل می‌شوند؟ برای جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید چه اقدامی شده است؟ کتابخانه از چه سیستم گرمایشی استفاده می‌کند؟ کتابخانه از چه سیستم سرمایشی استفاده می‌کند؟

بر اساس این جدول و بررسی پاسخ پرسش‌های ۳۰ تا ۳۴ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

– با بررسی‌های به عمل آمده روی کتابخانه‌های مورد پژوهش، تمام سیستم برق کشی و تأسیسات استاندارد بوده و این امر کاملاً رعایت شده است.

– کتابخانه ملی اعلام کرده است که هنگام برخورد با مشکل به بررسی می‌پردازند. کتابخانه دانشگاه تهران نیز ابراز داشته است که سیستم روشنایی بعد از ساعت اداری قطع می‌شود. کتابخانه‌های مرعشی و آستان قدس رضوی به‌صورت روزانه بررسی می‌شوند. کتابخانه ملک نیز به‌صورت هفتگی به کنترل سیستم تأسیساتی (لوله‌کشی آب و سیستم برق کشی) می‌پردازد.

– کتابخانه ملی از پرده آویزان (لووردراپه) و شیشه‌های مخصوص برای جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید استفاده می‌کنند.

– کتابخانه دانشگاه تهران از پرده آویزان (لووردراپه) و پرده معمولی

پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

– در مورد کتابخانه ملی به‌صورت دیجیتالی و دانشگاه تهران، از سیستم دستی – دیجیتالی و کتابخانه‌های مرعشی و آستان قدس از سیستم دستی و دیجیتالی و در کتابخانه ملک از سیستم دستی – دیجیتالی استفاده می‌شود.

– ۴۰ درصد از کتابخانه‌ها – مرعشی و آستان قدس – به سیستم کنترل شبانه‌روزی مجهزند و در کتابخانه‌های ملی و ملک این امر روزانه انجام می‌گیرد. در دانشگاه تهران نیز سیستم کنترل هنوز به‌طور کامل فعال نشده است.

– کتابخانه‌های ملی و دانشگاه تهران فرد و مسئول خاصی برای کنترل ندارند. در کتابخانه‌های مرعشی و آستان قدس رضوی با توجه به اینکه بر داشتن فرد مورد نظر تأکید کردند، ولی از نیرویی نام نبردند و فقط کتابخانه ملک هم داشتن نیروی متخصص را تأیید کرده و هم از نیروی متخصص نام برده است.

– با توجه به بررسی‌های به عمل آمده، تمام پنج کتابخانه جامعه آماری – یعنی ۱۰۰ درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش – از لامپ فلورسنت استفاده می‌کنند.

– با نتایج به دست آمده، ۱۰۰ درصد کتابخانه‌های مورد پژوهش، نور را کنترل می‌کنند.

جدول شماره ۹. توزیع فراوانی پرسش‌های ۳۰ تا ۳۴

نام کتابخانه	سیستم برق کشی و تأسیسات استاندارد	سیستم تأسیساتی (لوله‌کشی آب و سیستم برق کشی) در چه فواصل زمانی کنترل	ابزار جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید	نوع سیستم گرمایشی	نوع سیستم سرمایشی
ملی	بله	هنگام برخورد با مشکل	شیشه‌های مخصوص + پرده آویزان (لووردراپه)	فن کوئل در تعدادی از اتاق‌ها + هواساز	فن کوئل در تعدادی از اتاق‌ها + هواساز
دانشگاه تهران	بله	سیستم روشنایی بعد از ساعت اداری قطع می‌شود	پرده معمولی + پرده آویزان (لووردراپه)	حرارت مرکزی	حرارت مرکزی
مرعشی	بله	روزانه	پنجره قابل تابش به مخزن ندارد	چیلر + تهویه مطبوع	کولر آبی + فن کوئل + تهویه مطبوع
آستان قدس	بله	روزانه	سایه‌بان + شیشه‌های مخصوص	فن کوئل + تهویه مطبوع	فن کوئل + تهویه مطبوع
ملک	بله	هفتگی	نور مستقیم وجود ندارد	فن کوئل	فن کوئل

برای جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید استفاده می‌کنند. کتابخانه آستان قدس از سایه‌بان و شیشه‌های مخصوص برای جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید استفاده می‌کند. در کتابخانه‌های مرعی و ملک نور مستقیم و قابل تابش خورشید وجود ندارد.

– کتابخانه ملی در بخش گرمایشی و سرمایشی از فن کوئل به همراه سیستم هوا ساز استفاده می‌کنند.

– کتابخانه دانشگاه تهران در بخش گرمایشی و سرمایشی ادعا کرده‌اند که از سیستم حرارت مرکزی استفاده می‌کنند، ولی از نام بردن نوع سیستم خودداری کرده‌اند. کتابخانه مرعی اعلام کرده‌اند که در بخش گرمایشی از تهویه مطبوع به همراه چیلر استفاده کرده و در بخش سرمایشی از کولر آبی، فن کوئل و تهویه مطبوع استفاده می‌کنند. کتابخانه آستان قدس در بخش گرمایشی و سرمایشی از فن کوئل به همراه سیستم تهویه مطبوع استفاده می‌کنند. کتابخانه ملک در بخش گرمایشی و سرمایشی به فن کوئل مجهزند.

۱۰: رد پرسش‌های ۳۵ تا ۳۹ پرسشنامه چنین مطرح شده که از آخرین باری که کتابخانه را برای مبارزه با قارچ و حشرات ضدعفونی کرده‌اید، چه مدت می‌گذرد؟ چه نوع وسایل و تجهیزاتی برای ضدعفونی در اختیار دارید؟ آیا قرنطینه‌ای برای پیشگیری از

ورود آفات به کتابخانه دارید، در صورت پاسخ مثبت توضیح دهید؟ آیا تاکنون عمل اسیدزدایی یا اسیدگیری روی کتاب‌ها یا اسناد موجود در کتابخانه انجام گرفته است؟

بر اساس این جدول و بررسی پاسخ پرسش‌های ۳۵ تا ۳۹ پرسشنامه نتایج زیر به دست آمده است:

– کتابخانه ملی اعلام کرده است کمتر از شش ماه از آخرین عملیات ضدعفونی قارچ‌ها و حشرات در کتابخانه می‌گذرد. کتابخانه دانشگاه تهران ضدعفونی را فقط برای از بین بردن سوسک انجام می‌دهد. کتابخانه مرعی نیز بیان کرده که عملیات به‌طور مستمر صورت می‌گیرد، ولی اشاره‌ای به زمان و آخرین مورد نکرده است. کتابخانه آستان قدس اعلام کرده است کمتر از شش ماه از آخرین ضدعفونی قارچ‌ها و حشرات در کتابخانه می‌گذرد. کتابخانه ملک در پاسخ بیان کرده است که کمتر از یک سال از آخرین ضدعفونی قارچ‌ها و حشرات در کتابخانه می‌گذرد.

– کتابخانه ملی پاسخی به این پرسش نداده است. کتابخانه دانشگاه تهران جواب داده است که بیش از این مواد شیمیایی چون تیمول و پارادی کلروبنزن برای ضدعفونی نسخه‌های استفاده می‌شده، ولی در حال حاضر متوقف شده است. کتابخانه مرعی از هیچ موردی نام نبرده و فقط به جمله «بسیار متنوع است» بسنده کرده است.

جدول شماره ۱۰. توزیع فراوانی پرسش‌های ۳۵ تا ۳۹

نام کتابخانه	آخرین زمان ضدعفونی قارچ و حشرات	وسایل و تجهیزاتی برای ضدعفونی	سیستم قرنطینه	کار اسیدزدایی انجام داده‌اند
ملی	کمتر از شش ماه	جوابی نداده است	بله	خیر
دانشگاه تهران	ضدعفونی فقط برای از بین بردن سوسک انجام می‌شود	بیش از این مواد شیمیایی چون تیمول و پارادی کلروبنزن برای ضدعفونی نسخه‌های استفاده می‌شده که در حال حاضر متوقف شده است.	خیر	بله
مرعی	عملیات به‌طور مستمر و مدام صورت می‌گیرد.	فقط به جمله «بسیار متنوع است» بسنده کرده است	بله	بله
آستان قدس	کمتر از شش ماه	از انواع سموم مختلف برای حشرات و جوندگان و همچنین ضد عفونی محیط علیه باکتری‌ها استفاده می‌کنند.	بله	بله
ملک	کمتر از یک سال	به پمپ اشاره می‌کنند	بله	خیر

الکترونیکی و سیستم‌های مکانیکی استفاده می‌کنند. در ضمن کتابخانه مرعشی علاوه بر آنها از تلویزیون مداربسته نیز بهره‌مند است. اما کتابخانه‌های آستان قدس و ملک، فقط به تلویزیون مداربسته مجهزند.

- فاصله کتابخانه‌های ملی، آستان قدس و ملک با مرکز انتظامی یک کیلومتر است، به اضافه حضور مأمور انتظامی در مرکز کتابخانه آستان قدس؛ همچنین این فاصله در کتابخانه مرعشی ۲۰۰ متر به اضافه حضور مأمور خاص در مرکز است. قابل توجه است که مسئولان کتابخانه دانشگاه تهران از این امر اطلاعی نداشتند.

- کتابخانه‌های ملی، دانشگاه تهران و ملک هیچ‌گونه سیستم هشداردهنده در نزدیک‌ترین مرکز انتظامی ندارند. کتابخانه‌های مرعشی و آستان قدس دارای سیستم هشداردهنده در نزدیک‌ترین مرکز انتظامی هستند. با توجه به موارد فوق ۶۰ درصد کتابخانه‌ها هیچ‌گونه سیستم هشداردهنده در نزدیک‌ترین مرکز انتظامی ندارند و فقط ۴۰ درصد کتابخانه‌ها به این امکان مجهزند.

۱۲: پرسش‌های ۴۳ تا ۴۵ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که آیا کتابخانه در مقابل خطرات بیمه است؟ در بیمه‌نامه، کتابخانه در مقابل چه خطراتی بیمه شده است؟ آیا کتابخانه بودجه‌ای را سالانه برای حفظ و نگهداری و مرمت اختصاص می‌دهد؟ در صورت مثبت بودن، مبلغ چقدر است؟

بر اساس این جدول و بررسی پاسخ پرسش‌ها ۴۳ تا ۴۵ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

- ۶۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری- ملی، دانشگاه تهران

کتابخانه آستان قدس اعلام کرده که از انواع سموم برای حشرات و جوندگان و همچنین ضد عفونی محیط علیه باکتری‌ها استفاده می‌کند. مسئولان کتابخانه ملک در جواب به پمپ اشاره کردند.

- ۸۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری - ملی، مرعشی، آستان قدس و ملک - بخش قرنطینه دارند. ۲۰ درصد از کتابخانه‌ها دانشگاه تهران - بخش قرنطینه ندارند. ولی هیچ‌یک از این کتابخانه‌ها توضیحی در این باره ندادند.

- ۶۰ درصد از کتابخانه‌های جامعه آماری - دانشگاه تهران، مرعشی و آستان قدس - عمل اسیدزدایی یا اسیدگیری روی کتاب‌ها یا اسناد موجود در کتابخانه را انجام می‌دهند و کتابخانه مرعشی توضیح داده است که دارای سیستم‌های پیشرفته و بیمارستان کتاب در این زمینه است. کتابخانه آستان قدس نیز اعلام کرده با بررسی و آسیب‌شناسی مواد کتابخانه‌ای، در صورت نیاز اسیدزدایی صورت می‌گیرد و ۴۰ درصد کتابخانه‌ها اعلام کرده‌اند تاکنون عمل اسیدزدایی یا اسیدگیری روی کتاب‌ها یا اسناد موجود در کتابخانه صورت نگرفته است.

۱۱: پرسش‌های ۴۰ تا ۴۲ پرسشنامه چنین مطرح کرده است که کتابخانه به چه سیستم دزدگیری مجهز است؟ فاصله نزدیک‌ترین مرکز انتظامی تا کتابخانه چند کیلومتر است؟ آیا کتابخانه دارای سیستم هشداردهنده در نزدیک‌ترین مرکز انتظامی است؟

بر اساس این جدول و بررسی پاسخ پرسش‌های ۴۰ تا ۴۲ پرسشنامه، نتایج زیر به دست آمده است:

- کتابخانه‌های ملی، دانشگاه تهران و مرعشی از اعلام خطر

جدول شماره ۱۱. توزیع فراوانی پرسش‌های ۴۰ تا ۴۲

نام کتابخانه	سیستم دزدگیر کتابخانه‌ها	فاصله نزدیک‌ترین مرکز انتظامی تا کتابخانه	سیستم هشداردهنده در نزدیک‌ترین مرکز انتظامی
ملی	الکترونیکی + مکانیکی	یک کیلومتر	خیر
دانشگاه تهران	الکترونیکی + مکانیکی	نمی‌دانند	خیر
مرعشی	الکترونیکی + مکانیکی + تلویزیون مداربسته	۲۰۰ متر به اضافه حضور مأمور خاص در مرکز	بله
آستان قدس	تلویزیون مداربسته	یک کیلومتر به اضافه حضور مأمور انتظامی در مرکز	بله
ملک	تلویزیون مداربسته	یک کیلومتر	خیر

و آستان قدس - هیچ گونه بیمه‌نامه‌ای ندارند و فقط ۴۰ درصد آنها - مرعشی و ملک - بیمه‌نامه دارند.

- کتابخانه مرعشی در مقابل حوادثی چون آتش‌سوزی، زلزله، سیل، دزدی، جنگ و دیگر خطرات بیمه‌نامه دارد. کتابخانه ملک در مقابل حوادثی چون آتش‌سوزی، سیل و دزدی بیمه‌نامه دارد.

- کتابخانه ملی یادآور شده است که در مورد بخش حفاظت و مرمت، بودجه مستقلی دارد، ولی به مبلغی اشاره نکرده و توضیحی نداده است. کتابخانه دانشگاه در این مورد جوابی نداده است. کتابخانه مرعشی با جواب مثبت، به بیان این مطلب بسنده کرده که «قابل پیش‌بینی نیست، ولی قابل توجه است». کتابخانه آستان قدس چنین پاسخی داده که در مورد بخش حفاظت و مرمت بودجه مستقلی دارد و برای سال ۱۳۸۵، ۳۰۰ میلیون تومان پیش‌بینی شده است. کتابخانه ملک با توجه به داشتن بودجه مستقل در توضیحات اشاره کرده که وابسته به کتابخانه آستان قدس است.

بر اساس این جدول و بررسی پاسخ پرسش‌های ۴۶ تا ۵۰ پرسشنامه نتایج زیر به دست آمده است:

- کتابخانه ملی، شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه کرده است و در توضیحات ذکر کرده که فقط برای مرمت شده‌ها تهیه شده است. کتابخانه دانشگاه تهران، شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه کرده است و در توضیحات ذکر کرده «اما نه به‌طور کامل»، ولی تعداد را مشخص نکرده است. کتابخانه مرعشی شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌های و اسناد تهیه کرده است و در توضیحات ذکر کرده «اما نه به‌طور کامل» ولی تعداد را مشخص نکرده است. کتابخانه مرعشی شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه کرده است و در توضیحات آمده که «اما نه به‌طور کامل» ولی تعداد را مشخص نکرده است. کتابخانه ملک شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه کرده و در توضیحات آمده که فقط برای مرمت شده‌ها تهیه شده است.

- ۱۰۰ درصد جامعه آماری این موضوع را پیگیری می‌کنند. ولی هیچ‌یک از کتابخانه‌ها در مورد این پرسش، نه توضیحی داده و نه طرحی ارائه کرده است.

- کتابخانه ملی در تهیه و انجام عکس‌برداری از میکروفیلم، میکروفیش و اسکن و تهیه منابع دیجیتال استفاده می‌کنند. کتابخانه دانشگاه تهران در تهیه و انجام عکس‌برداری از میکروفیلم، میکروفیش و اسکن و تهیه منابع دیجیتال استفاده می‌کنند. همچنین در توضیحات بخش اسکن بیان کرده است که از دوربین فیلم‌برداری

۱۳: پرسش‌های ۴۶ تا ۵۰ پرسشنامه چنین مطرح کرده‌اند که آیا شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه شده است؟ آیا طرح‌هایی برای افزایش عمر مفید نسخه‌های خطی مثل تهیه میکرو فیلم یا میکرو فیش و تهیه منابع دیجیتالی به‌منظور استفاده کمتر از اصل نسخه دارید؟ از نسخه‌های به چه روشی عکس‌برداری می‌شود و در صورت تبدیل و تهیه منابع به‌صورت دیجیتال، این منابع در چه قالب گرافیکی است؟

جدول شماره ۱۲. توزیع فراوانی پرسش‌های ۴۳ تا ۴۵

نام کتابخانه	آیا کتابخانه در مقابل خطرات بیمه است؟	کتابخانه در مقابل چه خطراتی بیمه شده است؟	کتابخانه بودجه‌ای را سالانه برای حفظ و نگهداری و مرمت اختصاص می‌دهد؟
ملی	خیر	-	بله - مبلغ ذکر نشده است
دانشگاه تهران	خیر	-	پاسخی داده نشده است
مرعشی	بله	آتش‌سوزی، زلزله، سیل، دزدی، جنگ و سایر خطرات	قابل پیش‌بینی نیست، ولی قابل توجه است
آستان قدس	خیر	-	بله - برای سال ۱۳۸۵ سیصد میلیون تومان پیش‌بینی شده است.
ملک	بله	آتش‌سوزی، سیل و دزدی	بله - وابسته به کتابخانه آستان قدس است.

جدول شماره ۱۳. توزیع فراوانی پرسش‌های ۴۶ تا ۵۰

نام کتابخانه	آیا شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌ها و اسناد تهیه شده است	طرح‌هایی برای افزایش عمر مفید نسخه‌های خطی دارند؟	ابزار عکس‌برداری	قالب گرافیکی منابع
ملی	بله - برای مرمت شده‌ها تهیه شده است	بله	میکروفیلم + اسکن و تهیه منابع دیجیتال	TIF + JIPC
دانشگاه تهران	بله - اما نه به‌طور کامل (ولی مشخص نکرده است چه تعداد)	بله	میکروفیلم + اسکن و تهیه منابع دیجیتال	TIF+ PDF
مرعشی	بله - (ولی مشخص نکرده است چه تعداد)	بله	میکروفیلم + میکروفیش + اسکن و تهیه منابع دیجیتال	PDF
آستان قدس	بله - (ولی مشخص نکرده است چه تعداد)	بله	میکرو فیلم	JPG + TIF + PDF
ملک	بله - (برای مرمت شده‌ها تهیه شده است)	بله	میکرو فیلم	PDF

احساس می‌شود.

- بیشتر کتابخانه‌ها در مرکز شهر که به واقع آلوده‌ترین نقطه شهر است، ساخته شده‌اند.
 - مسئولان کتابخانه‌ها فهرست و آمار دقیقی از نسخه‌ها و مواد موجود در کتابخانه ندارند.
 - آگاهی دقیقی از میزان و نوع صدمات به نسخه‌های خطی در کتابخانه‌ها وجود ندارد.
 - هیچ‌یک از کتابخانه‌ها برگ شناسنامه حفاظتی برای کتاب‌ها ندارند.
 - همه کتابخانه‌ها از عوامل بیولوژیکی صدمه دیده‌اند.
 - با توجه به اعلام تمام کتابخانه‌ها، در دقت از حفاظت و نگهداری از نسخه‌های خطی، مشاهده می‌شود که تمام کتابخانه‌ها از عوامل مخرب آسیب دیده‌اند.
 - هیچ‌یک از کتابخانه‌ها طرح مکتوبی برای پیشگیری از حوادث معمولی و بلایای طبیعی ندارد، جز کتابخانه مرعشی که این کتابخانه هم از ارائه طرحی که مدعی بود، سر باز زده است.
 - سیستم نگهداری نسخه‌های خطی و اسناد در کتابخانه‌های مورد بررسی، بسیار پایین‌تر از حد استانداردهای ایمنی است، یکی از مشخصه‌های آن آسیب‌های فراوانی است که دیده‌اند.
 - هیچ‌یک از کتابخانه‌ها سطل شن ندارند و همچنین نصب کپسول‌های آتش‌نشانی در قسمت‌های مختلف کتابخانه تابع

و فیلم و منابع دیجیتال استفاده می‌شود. کتابخانه مرعشی در تهیه و انجام عکس‌برداری از میکروفیلم، میکروفیش و اسکن و تهیه منابع دیجیتال استفاده می‌کنند.

- کتابخانه ملی برای تبدیل و تهیه منابع به صورت دیجیتال، از قالب گرافیکی PDF, TIF (برای مراجعه کنندگان) بهره می‌برند. کتابخانه دانشگاه تهران، تبدیل و تهیه منابع به صورت دیجیتال از قالب گرافیکی PDF, TIF استفاده می‌کند. کتابخانه مرعشی تبدیل و تهیه منابع به صورت دیجیتال، از قالب گرافیکی PDF و آنالوگ استفاده می‌کند. کتابخانه آستان قدس، تبدیل و تهیه منابع به صورت دیجیتال، از قالب گرافیکی PDF, TIF و JPG استفاده می‌کنند. کتابخانه ملک، در تبدیل و تهیه منابع به صورت دیجیتال، فقط از قالب گرافیکی PDF استفاده می‌کند.

نتایج

با بررسی اطلاعات برگرفته از پاسخ‌نامه‌ها نتیجه می‌گیریم که مشکلات و نارسایی‌های زیر در کتابخانه‌های مورد پژوهش مشاهده می‌شوند:

- درباره نیروی انسانی به خصوص نیروی حفاظت و مرمت از نیروهای غیرمتخصص و فارغ‌التحصیل رشته مرمت بهره‌گیری و استفاده می‌شود.
 - کمبود نیروی انسانی متخصص در بیشتر کتابخانه‌ها به وضوح

آثار خطی پراکنده فراوانی در گوشه و کنار کشور وجود دارد که اگر مورد توجه قرار نگیرند یا بر اثر نگهداری غیرعلمی و نادرست از بین خواهند رفت، یا به وسیله سوداگران راهی خارج از کشور خواهند شد

- بیشتر کتابخانه‌ها قراردادی در برابر حوادث و بلایای طبیعی با شرکت‌های بیمه ندارند.

- در بسیاری از کتابخانه‌ها بودجه مستقلی برای حفاظت و نگهداری نسخه‌های خطی در نظر گرفته نشده و بدیهی است که باید تصمیم جدیدی در این مورد گرفته شود.

- در تمام کتابخانه‌ها اعلام داشته‌اند که شناسنامه مرمتی و حفاظتی برای نسخه‌های تهیه کرده‌اند که با پاسخ پرسش ۸ که آمار دقیقی از داشته‌ها ندارند، در تناقص است. همچنین هیچ‌یک از کتابخانه‌ها - جز دانشگاه تهران - دارای برگه‌ای برای ارائه نبوده‌اند و کتابخانه دانشگاه تهران نیز به‌تازگی طراحی کرده است تا برای کارهای مرمت شده جدید استفاده کنند.

- درباره طرح یا طرح‌هایی در زمینه افزایش طول عمر مفید کتابخانه‌ها، تمام این مراکز جواب مثبت داده‌اند، ولی هنگام درخواست یک نمونه از طرح، همگی به طریقی سر باز زده‌اند و طرح ارائه نداده‌اند.

- در امر تهیه میکروفیلم و میکروفیش، تعداد بسیار محدودی از

هیچ یک از کتابخانه‌ها طرح مکتوبی برای پیشگیری از حوادث معمولی و بلایای طبیعی ندارد، به جز کتابخانه مرعشی که این کتابخانه هم از ارائه طرحی که مدعی بود سرباز زده است

این منابع به میکروفیلم تبدیل شده‌اند.

- در تمام کتابخانه‌های جامعه آماری، منابع محدودی به فایل‌های گرافیکی دیجیتال تبدیل شده‌اند و تهیه آنها هم بر اساس نیاز مراجعه‌کنندگان از بخشی از یک کتاب یا منبع است و در هر کتابخانه از قالب‌های مختلف گرافیکی استفاده شده است.

- جز کتابخانه آستان قدس رضوی، هیچ کتابخانه دیگری طرح منسجم و مکتوبی برای ایجاد کتابخانه دیجیتال ندارد.

- در هیچ یک از کتابخانه‌ها طرحی برای حفاظت و نگهداری به‌طور مکتوب وجود ندارد.

نظامی علمی نیست و تقریباً همه کتابخانه‌ها سلیقه‌ای عمل کرده‌اند.

- سیستم ساختمان‌سازی و نبود راه‌های خروجی برای استفاده، هنگام آتش‌سوزی و بروز بلایا می‌تواند باعث کند شدن واکنش‌های امدادی در مقابل حوادث شود.

- آموزش کارکنان و کتابداران به‌صورت علمی و تخصصی در زمینه حفاظت و نگهداری در هیچ‌یک از کتابخانه‌ها جدی گرفته نمی‌شود.

- به‌علت پیشگیری و کنترل مناسب در مدیریت عوامل بیولوژیکی کتابخانه‌ها به‌طور مداوم و مستمر، نیاز به سم‌پاشی دارند.

- تنها راه مبارزه در کتابخانه‌ها با عوامل بیولوژیکی سم‌پاشی است و در هیچ‌یک از کتابخانه‌ها از روش‌های دیگر استفاده نمی‌شود؛ همین امر باعث مقاومت این عوامل در مقابل سموم می‌شود.

- در بسیاری از کتابخانه‌ها از پارچه نمدار که بالا رفتن رطوبت و آسیب‌پذیری کتاب‌ها را در پی دارد، استفاده می‌شود.

- کتابخانه‌ها به نکات ایمنی و کنترل عواملی چون دما، نور و رطوبت در امر حفاظت از کتابخانه‌ها توجهی ندارند.

- در بسیاری از کتابخانه‌ها مسئول و متصدی مستقلی برای امر حفاظت و نگهداری تعریف نشده است.

- بیشتر کتابخانه‌ها با واژه میزان سنجش نور (لوکس) آشنایی ندارند و حتی در موردی هم در پاسخ به میزان درجه نور در کنترل آن، پاسخ مسئول بخش این بود که در پایان وقت اداری برای کنترل نور لامپ‌ها را خاموش می‌کنیم.

- در بخش مخازن تمام کتابخانه‌ها از لامپ فلورسنت استفاده می‌شود؛ که دارای بیشترین اشعه ماورای بنفش است.

- در هیچ‌یک از کتابخانه‌ها تجهیزات کامل و مناسبی برای ضدعفونی نسخه‌ها وجود ندارد و در بعضی از این مراکز از سمومی استفاده می‌کنند که کاربرد آنها اکیدا رد شده است؛ مانند سم تیول.

پیشنهادها:

- در بحث جذب نیروی انسانی؛ باید گزینش و استخدام نیروی کتابدار متخصص و آموزش‌دیده جدی گرفته شود. این نقیصه باید به‌خصوص در بخش نسخه‌های خطی - که اعتبار ملی است - با استخدام کتابدار باتجربه و متخصص بر طرف گردد.

- در مورد نیروی مرمتگر نیز باید از نیروی متخصص و آموزش‌دیده در همین رشته بهره برد.

- شیوه‌های علمی حفاظت و نگهداری، باید به‌صورت مداوم به تمام کارکنان به‌صورت کوتاه‌مدت و بلندمدت آموزش داده شود.

- ساختمان کتابخانه‌ها باید مورد بررسی قرار گیرند و اگر جای مناسبی برای نگهداری کتاب‌ها و نسخه‌های خطی ارزشمند نیستند، نسبت به تغییر محل نسخه‌های خطی اقدام شود.

- در حفاظت و نگهداری نسخه‌های خطی بررسی‌های کامل صورت گیرد و اطلاعات جامعی در این زمینه جمع‌آوری و بهره‌برداری شود.

- برای جلوگیری از صدمات بیشتر و جلوگیری از گسترش این

برای جلوگیری از صدمات بیشتر و جلوگیری از گسترش این صدمات به دیگر نسخه‌ها و پیشگیری مدبرانه باید اقدامات بهنگام و لازم انجام شود

عوامل ویرانگر طبیعی مخرب فراگرفته و راه مقابله و پیشگیری را بیاموزند.

- کارکنان و متصدیان باید در مورد اصول کتابداری و سیستم‌های ایمنی به‌طور مستمر آموزش ببینند.

- برای کاهش خطر حوادث طبیعی و پیش‌بینی نشده مانند زلزله و سیل باید اقدامات لازم اندیشیده شود.

- برای جلوگیری از تأثیرات ویرانگر عوامل طبیعی و پیشگیری از این عوامل باید آماده بود و کارکنان در این زمینه آموزش‌های لازم را ببینند.

- پیشگیری بهترین روش برای جلوگیری از آسیب‌ها، به‌خصوص آتش‌سوزی‌هاست و بهترین راه در جلوگیری از گسترش آتش‌سوزی استفاده از سیستم‌های هشداردهنده در کتابخانه می‌باشد.

- برای خاموش کردن آتش باید کتابخانه‌ها به بهترین امکانات و تجهیزات مجهز باشند.

- کتابخانه‌ها باید دارای تجهیزات دستی و قابل حمل مانند کپسول‌های آتش‌نشانی و سطل‌شن باشند و نیز از لحاظ تعداد و فواصل نگهداری آنها، استانداردها رعایت شود.

- هنگام آتش‌سوزی در کتابخانه‌ها واکنش سریع در مهار و خاموش کردن آتش و رسیدن هر چه سریع‌تر نیروهای امدادی باید مورد توجه قرار گیرد و تاجایی که امکان دارد فواصل مراکز امدادی و آتش‌نشانی به کتابخانه‌ها نزدیک‌تر باشد.

- ارتباط مستقیم با مراکز آتش‌نشانی اهمیت بسیاری دارد. این کتابخانه‌ها باید به دستگاه‌هایی مجهز باشند که در صورت مشاهده کوچک‌ترین خطر فوراً مطلع کنند.

- یکی از مسائلی که باید بسیار به آن توجه شود، آموزش مدام و مستمر کارکنان کتابخانه است تا هنگام وقوع آتش‌سوزی بتوانند از امکانات استفاده کنند و تا رسیدن نیروهای امدادی، از گسترش و نفوذ

با توجه به ارزش بالای مجموعه‌های موجود در کتابخانه‌ها برای حفاظت و صیانت از آنها لازم است همکاری نزدیکی بین مراکز انتظامی و کتابخانه‌ها برقرار باشد و در حد امکان کتابخانه‌ها با دستگاه‌های هشداردهنده به مرکز انتظامی متصل باشند

صدمات به دیگر نسخه‌ها و پیشگیری مدبرانه باید اقدامات بهنگام و لازم انجام شود.

- نسخه‌ها با توجه به قدمت و ارزش، هرچه سریع‌تر اولویت‌بندی شده و اقدام لازم برای حفاظت و مرمت این آثار انجام گیرد.

- بر اساس اولویت‌بندی مواد نسخه‌های خطی، سعی و کوشش لازم برای حفاظت و نگهداری این مواد صورت گیرد.

- یکی از مواردی که باید بسیار جدی گرفته شود، تهیه شناسنامه حفاظتی و وضع نگهداری مواد است که متأسفانه هیچ‌یک از کتابخانه‌ها برگه مستندی در این زمینه ندارند.

- کارکنان کتابخانه باید آموزش‌های لازم را در برابر حوادث و

آتش به دیگر بخش‌ها جلوگیری کنند.

- در بحث آموزش باید به مدت، چگونگی و کیفیت آموزش توجه شود و آموزش‌ها زیر نظر مراکز تخصصی و کارشناسان آتش‌نشانی باشد.

- آنچه باید همواره از سوی کارکنان و کتابداران بررسی و بازنگری شود، راه‌های مختلف دسترسی به ساختمان کتابخانه است. یکی از فعالیت‌هایی که کتابخانه‌ها باید مورد توجه قرار دهند، آمادگی و هوشیاری برای مقابله با حوادث و سوانح است و ضروری است که در این زمینه طرحی مکتوب، دقیق و کاربردی تدوین شود. عوامل بیولوژیکی به‌عنوان یکی از آفات و عوامل ویرانگر مواد کتابخانه‌ای - به‌خصوص مواد آلی که منبع غذایی خوبی برای آنها محسوب می‌شوند - در تمام کتابخانه‌ها دیده شده‌اند، بنابراین باید تمهیدات لازم برای پیشگیری و مبارزه با آنها اندیشیده شود. درباره‌ی شناسایی عوامل بیولوژیکی، باید اطلاعات لازم به کارکنان کتابخانه آموزش داده شود.

- برای مبارزه با اینگونه عوامل، همیشه راه‌های شیمیایی پاسخگو نیست و بسیار دیده شده که این موجودات در مقابل این مواد مقاومت نشان داده‌اند؛ بنابراین در این زمینه باید از روش‌های دیگر مثل روش‌های بیولوژیکی، فیزیکی - شیمیایی و عقیم‌سازی استفاده شود و تمام کارکنان آموزش ببینند.

- برای زدودن گرد و غبار کتابخانه و منابع، بهتر است از جاروبرقی مخصوص کتاب که قدرت مکندگی کافی دارد، استفاده گردد و از کشیدن دستمال نمودار خوداری شود. ابزارهای مانند رطوبت‌سنج و دماسنج باید در مخزن کتابخانه نصب شوند تا پیوسته میزان رطوبت و دما در مخزن و کتابخانه کنترل شود.

- کنترل دما، نور و رطوبت نسبی اهمیت بسیاری دارد، تغییر یک عامل بر دیگر عوامل اثر می‌گذارد، برای نمونه، بالا رفتن دما باعث کاهش رطوبت می‌شود؛ بنابراین کنترل همواره و مستمر این عوامل به‌صورت شبانه‌روزی لازم است.

- باید در کنترل عوامل حفاظت و نگهداری مسئول مستقل، متخصص و آگاه به عوامل به‌طور مستمر به بررسی این عوامل بپردازد.

- نورها علاوه بر داشتن روشنایی، زبان‌هایی را نیز به همراه دارند که شامل حرارت، اشعه‌ی ماورای بنفش و اشعه‌ی مادون قرمز است که این موارد در لامپ‌های مختلف با درجات گوناگون وجود دارد، پس

برای زدودن گرد و غبار از کتابخانه و منابع، بهتر است از جارو برقی مخصوص کتاب که قدرت مکندگی کافی دارد، استفاده گردد و از کشیدن دستمال نمودار خوداری شود

باید در انتخاب نور و منبع تولیدی آن دقت بسیاری شود.

- در تنظیم نور لازم برای مخزن، دقت و توجه شود، زیرا نور طبیعی و نور مصنوعی به‌سبب داشتن اشعه‌ی ماورای بنفش بسیار زیان‌آورند و لازم است علاوه بر جلوگیری از تابش مستقیم نور خورشید، از روش‌های کاهش میزان اشعه‌ی ماورای بنفش نور مصنوعی استفاده شود.

- درباره‌ی سیستم‌های تأسیسات و سیم‌کشی گفتنی است که بسیاری مشکلات کتابخانه‌ها به‌علت کم‌توجهی در استاندارد این موارد و عدم کنترل آنهاست. در همین راستا کتابخانه‌ها باید از تأسیسات و سیم‌کشی استاندارد استفاده کرده و به‌صورت مداوم به آنها سرکشی کرده و کنترل کنند.

- نور خورشید دارای اشعه‌ی ماورای بنفش بسیار بالایی است. اصلاً نباید برای روشنایی از مخزن، از این نور استفاده شود. تا جایی که امکان دارد کتابخانه‌ها باید هیچ‌گونه راه ورودی نور خورشید به مخزن قرار ندهند و نیز در صورت بودن پنجره رو به بیرون به‌وسیله‌ی پرده‌های استاندارد پوشیده شوند.

- دمای مخزن باید مطابق با شرایط اقلیمی ثابت و یکنواخت باشد و از به‌کار بردن وسایلی مانند کولر آبی و بخاری نفتی یا گازی خودداری شود. کولر آبی به‌علت تولید رطوبت زیاد، موجب رشد قارچ‌ها و کپک‌ها در مواد و رطوبت کم در مخزن موجب شکنندگی کاغذها می‌شود. بخاری نیز خطر آتش‌سوزی را به همراه دارد.

- مخزن بهتر است به سیستم گرمایشی و سرمایشی مناسب (تهویه مطبوع) مجهز باشد و در تنظیم میزان حرارت و رطوبت مخزن دقت شود.

- عوامل بیولوژیکی مانند قارچ‌ها، باکتری‌ها و سوسک‌ها، صدمات جبران‌ناپذیر به نسخه‌های خطی وارد می‌کنند؛ جا دارد در

دمای مخزن باید مطابق با شرایط اقلیمی ثابت و یکنواخت باشد و از به‌کار بردن وسایلی مانند کولر آبی و بخاری نفتی یا گازی خودداری شود

و کافی اختصاص یابد.

- تهیه میکروفیلم و استفاده از آن را جایگزین شیوه استفاده مستقیم از کتاب‌های خطی و نفیس قرار گیرد.
- در صورت استفاده از منابع دیجیتال و تبدیل نسخه‌ها به صورت دیجیتال، از قالب گرافیکی مناسب استفاده شود.

منابع و مآخذ

۱. آماجی، علی (۱۳۷۴). «بررسی وضعیت کلی کتابخانه‌های خطی: مجلس، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ملی، ملک». پایان‌نامه فوق لیسانس کتابداری، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران.
۲. دانش‌نوران، مریم (۱۳۷۵). «بررسی چگونگی حفظ و مراقبت از مواد کتابخانه‌ای در کتابخانه‌های اختصاصی تهران». استاد راهنما: علی شکویی. استاد مشاور: عباس حری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شمال تهران.
۳. وب سایت کتابخانه ملی: <http://www.nlai.ir>
۴. وب سایت کتابخانه دانشگاه تهران: <http://www.library.ut.ac.ir>
۵. وب سایت کتابخانه مرعشی: <http://www.marashilibrary.com>
۶. وب سایت کتابخانه آستان قدس: <http://www.aqlibrary.ir>
۷. وب سایت کتابخانه ملک: <http://www.aqmim.ir>

مورد ضد عفونی و جلوگیری از گسترش آنها اقدامات علمی صورت گیرد و امکانات و تجهیزات مورد نیاز کتابخانه‌ها در این زمینه تهیه شود.

- با توجه به گسترش مجموعه‌های نسخه‌های خطی در کتابخانه‌ها از طریق اهدا و خرید باید اقدامات اولیه بر روی کتاب‌ها قبل از ورود آنها به مخزن برای آفت‌زدایی و دیگر موارد انجام گیرد. همچنین محیطی به‌عنوان قرنطینه در کتابخانه‌ها در نظر گرفته شود.

- یکی از عوامل ویرانگر و خطرناک که از عوامل آسیب‌رسان به‌شمار می‌آید، اسیدی شدن منابع است که قابل انتقال به دیگر نسخه‌هاست و باید جدی گرفته شود و اسیدزدایی روی کتاب‌ها حتماً انجام شود.

- برای حفاظت در برابر دزدی، راه‌های ورودی سالن مطالعه و مراجعان را به‌هنگام ورود و خروج، زیر نظر داشت و از دوربین‌های تلویزیون مدار بسته، سیستم‌های الکترونیکی و مکانیکی استفاده شود.

- با توجه به ارزش بالای مجموعه‌های موجود در کتابخانه‌ها برای حفاظت و صیانت از آنها لازم است همکاری نزدیکی بین مراکز انتظامی و کتابخانه‌ها برقرار باشد و در حد امکان کتابخانه‌ها با دستگاه‌ها هشداردهنده به مرکز انتظامی متصل باشند.

- بیمه کردن کتابخانه در برابر آتش‌سوزی، زلزله، سیل، جنگ و خطرات دیگر باید در نظر گرفته شود و در این زمینه کوتاهی نشود.

- به دلیل اینکه در بودجه کتابخانه‌ها، اختصاص ارقام ثابتی برای حفاظت و نگهداری مواد کتابخانه تقریباً غیرممکن به نظر می‌رسد؛ از این‌رو لزوم تعیین اولویت برای حفاظت و نگهداری مواد کتابخانه با توجه به نوع کتابخانه، کیفیت مجموعه و عوامل اثرگذار دیگر کاملاً محسوس است.

- در کتابخانه‌ها باید برای امر حفاظت و نگهداری، بودجه جداگانه